LINGWISTIKA

TAGHRIF ETIMOLOĠIKU FUQ XI KLIEM MALTI MIĠJUB FL-ISQALLI U FL-GHARBI
Studju Komparattiv

Ta' J. ZAMMIT MANGION

Fis-sena 1962, il-Prof. G.B. Pellegrini ħareġ ktieb ta' studju etimoloġiku fuq kliem Sqalli mnissel mill-Għarbi. Dan il-ktieb jismu "Contributo allo Studio dell'Elemento Arabo nei Dialetti Siciliani" (Università degli Studi di Trieste, Istituto di Filologia Romanza), u huwa ta' interess kbir għall-istudjużi tal-filoloġija tal-Malti. Il-lista li jagħti Pellegrini, imqassma fi 18-il kapitlu, fiha numru mhux żgħir ta' kliem Sqalli li hu jnissel mill-Għarbi, u ħafna minn dawn insibuhom fil-Malti wkoll.

Il-kliem Malti li aħna nistgħu nieħdu minn din il-lista huma ta' żewġ xejriet: għandna kliem ġej direttament mill-Isqalli u mhux mill-Għarbi minħabba raġunijiet fonetiċi; u għandna kliem ġej direttament mill-Isqalli b'tifsira differenti minn dak li hu mnissel mill-istess għeruq Għarbin fil-Malti. Minn ta' l-ewwel għandna, p.e. il-kelma *zokkor;* f'tat-tieni, interessanti ħafna huma kliem bħal *kamla* "duda li tiekol il-ħwejjeġ" u *qamla* "duda tar-ras".

Kategorija oħra ta' kliem turi fejn il-Malti la jaqbel ma' l-Isqalli u lanqas ma' l-Għarbi fil-morfoloġija. Xi kultant nistgħu nnisslu dawn il-kliem minn lingwa oħra li wkoll influwenzat lill-Isqalli, u xi kultant le.

Minn dan it-tagħrif kollu wieħed jista' joħroġ l-isbaħ tagħlima. Din hi li l-Għarab li ħakmu 'l Malta fis-sena 870 kienu jitkellmu l-istess bħal dawk li ħakmu lil Sqallija mis-sena 827, u aktarx ukoll bħal dawk li ħakmu lil Spanja fis-sena 711. Fi Sqallija kien hemm diġà kultura mħallta qawwija — kultura Punika mħallta ma' dik Griega u Latina vulgari, bħalma kellna Malta. Iżda l-istorja turina li l-Għarab damu ħafna ma ħakmu Sqallija għal kollox, u iktar u iktar biex daħħlu l-ilsien tagħhom. Terġa', wara li telqu l-Għarab, l-Isqallin daħlu għal kollox fl-ambjent tal-kultura Ewropea u ikkontribwew mhux ftit għaliha. Il-bidla ta' l-ilsien Għarbi f'dak Sqalli, hekk imsejjaħ "lingua franca" ta' l-Isqalli u Spanjol, u fl-aħħarnett, Taljan, hija xhieda ta' kemm Sqallija kienet ċentru ta' moviment soċjali u kulturali mill-Medju Evu sal-waqgħa tal-Borboni.

F'Malta, għall-kuntrarju, għalkemm ma nafux sewwa x'ilsien kien hawn qabel ma ġew l-Għarab, nistgħu bla wisq taħbit nindunaw li l-Għarab daħħlu l-lingwa tagħhom sewwa, hekk li sal-lum, lingwistikament, il-Malti nistgħu ngħodduh bħala djalett Għarbi modern. Wara li l-Għarab telqu minn Malta, il-gżira, jew aħjar, il-massa tal-poplu tagħha, baqgħet iżolata f'dak li teknikament insejħulu "sheltered area" mill-kurrenti kulturali u saħansitra lingwistiċi. Il-kliem ġdid daħal bil-mod, hekk li kellu żmien jiġi assimilat. Sas-sena 1750 ħadd ma ta każ serju ta' l-istudju u l-letteratura Maltija. F'din l-iżolazzjoni, il-Malti żamm l-integrità fonetika, grammatikali u fil-biċċa l-kbira tal-lessiku tiegħu wkoll.

Nistgħu naħsbu li l-kliem Sqalli daħal f'Malta wara li telqu l-Għarab. Dan il-kliem ġie f'konflitt ma' kliem Malti Għarbi u għadda mill-istess proċess semantiku bħalma jispjega sewwa l-Prof. Aquilina f'wieħed mill-essays tiegħu f'"Papers in Maltese Linguistics". Hekk id-differenza bejn *alfier* u *fieres*, bejn *arsenal* u *tarzna*, u t-telf ta' kliem Għarbi bħal *bardagħa* u *fudal* fil-waqt li żammejna *alboral* u *fardal*.

Il-lista ta' hawn taħt, li tinkludi l-iktar kliem interessanti għall-ħsieb tagħna, hija meħuda skond l-ordni li jagħtiha Pellegrini. Għall-ħeffa ta' min jixtieq jissokta t-tagħrif, l-ewwel kelma li fuqha hu mibni dan it-tagħrif hija bl-Isqalli. Il-kliem Sqalli hu miktub kif jagħtih l-awtur; l-Għarbi hu maqlub għall-ortografija Maltija.

albaranu: "kitba privata sottoskritta mill-partijiet". Bil-bidla tal-likwidi *l u n f'r u l*, insibu din il-kelma fil-Malti bħala *arboral* "il-ġabra li ssir minn kappillani jew oħrajn għall-festa". It-tibdil tal-likwidi fil-Malti, bħal fl-Għarbi djalettali huwa komuni ħafna, u l-iktar li jsir fil-kliem missellef minn ilsna barranin (Marcais: Dialects Arabe Parle par Tlemcen — p 33). Din il-kelma ġejja mill-Għarbi *al-bara'a* "irċevuta" li ma jidhirlix li għandna fil-Malti.

gabella: ġejja mill-Għarbi *qabala*, li fil-Malti saret *qbiela*. Minn *gabella* ħarġet il-kelma *cabbillottu* "kerrej" li minnha fil-Malti għandna *gabillott*, isem ieħor għall-bidwi. *Cabellotos* li kienet tintuża f'Palermo sa mill-1260 tidher li għandha mill-Ispanjol.

algoziru: "surġent tal-qorti, wieħed li jamministra l-liġi", saret *argożin* fil-Malti bit-tifsira ta' "għassies ta' l-ilsiera fuq ix-xwieni". Ġejja mill-Għarbi *al-ważir* "amministratur pubbliku" li minnha fil-Malti għandna l-kelma *lawżar* "bejjiegħ tat-triq".

giufà: "tingħad għal raġel ibleh u fl-istess ħin ħluqi u mberfel" fil-Malti saret *ġifa* "bla ħila". Ġejja mill-Għarbi *djeħà* "figura popolari li tippersonifika l-ibleh" li minnha għandna l-persunaġġ folkloristiku *Ġaħan*.

senzali, sensali: "bejjien tan-negozju, dak li jindaħal biex iwassal fit-tmiem jew ifittex xi negozju". Fil-Malti wkoll *sensar*. Mill-Għarbi *simsar*. Hija tqila li tgħid sewwa jekk il-kelma Maltija hix ġejja direttament mill-Għarbi jew mill-Isqalli għax jidħlu fatturi so-

ċjoloġiċi barra dawk lingwistiċi.

alfieri: "dak li jerfa' l-istendard fl-armata", bil-Malti *alfier* "grad fil-milizja tal-Kavalieri". Ġejja mill-Għarbi *al-faris*, li bil-Malti hi *il-fieres*, "rikkieb taż-żwiemel, kavalier" kif ukoll laqam.

arsenali: "post fejn jinħadmu u jinżammu l-bastimenti u kull għodda tal-gwerra". Fil-Malti *arsenal* x'aktarx għandha t-tifsira tal-aħħar minħabba kuntatt ma' l-Ingliż *arsenal*. Fl-Isqalli wkoll tinsab il-kelma *tirzana*, pjazza f'Palermu u *tarsana* b'sinifikat ta' "arsenal tal-bastimenti". Fl-Ispanjol antik *daracana* tfisser l-istess, għalkemm fl-Ispanjol tal-lum *tarzina* tfisser "fabbrika tat-tabakk". Bil-Malti, *tarzna*, jew *tarznar* ifissru "post fejn jinħadmu u jissewwew il-bastimenti". Mill-Għarbi *dar as-sanagha* "fabbrika, post fejn jinħadmu għodda tal-gwerra", li minnha għandna kemm-il kelma *dar* kif ukoll il-kelma *sengħa*.

mazzara: fl-Isqalli "ġebla tqila", fil-Kalabriż "ġebla li tagħsar, pindlu ta' arloġġ, ġebel li jżomm 'l isfel ix-xibka tat-tunnara" fid-djalett ta' Salento "ġebla li sservi ta' ankra... jew piż". Il-kelma Maltija *mażżra* tidher li toqrob il-Kalabriż u s-Salentin iktar mill-Isqalli Mill-Għarbi *magħsara* li minnha għandna *magħsra*, "ġebla li tagħsar iż-żebbuġ f'żejt".

sciloccu: "riħ sħun li jonfoħ minn bejn nofs in-Nhar u l-Lvant". Bil-Malti *xlokk*. Fil-Għarbi *xaluq* jew *xaluk* ifissru l-istess. Għalkemm ħafna drabi l-*q* Għarbija ssir *k* fil-Malti *(daħak)*, jidher li l-kelma Maltija iktar toqrob l-Isqalli. L-irjieħ tal-boxxla kollha barra "nofs in-nhar" huma ta' nisel Sqalli.

alcova, arcova: "post maqtugħ b'arkata, kważi kamra żgħira tagħti f'oħra fejn titqiegħed is-sodda". Bil-Malti l-istess. Mill-Għarbi *al-qubba* "saqaf bit-troll, dar li tispiċċa f'koppla, għar fejn jinġabar l-ilma" li minnha fil-Malti għandna *Mqabba*. Fil-Malti għandna wkoll il-kelma *guva* "kamra żgħira, x'aktarx għall-għasafar" li ġejja mill-Isqalli.

bacara: "karozzella ta' tnejn mingħajr post għas-sewwieq". Mill-Għarbi *bakara* "karozzella". Dozy jgħid li minn din ġejja l-kelma *al-bakkara* "karrozzella". Minn hawn jista' jkun li ġej il-kunjom Malti antik *Ta' Bakkar*.

catusu: "għodda tax-xaqquf forma ta' kanna żgħira minn fejn igħaddi l-ilma". Bil-Malti *katusa*. Fil-Għarbi *qadus*. Il-kelma Maltija turi li hi eqreb l-Isqalli, għalkemm kif saret femmin'l ma nafux.

varda: "sarġ tal-bhejjem tat-tagħbija mingħajr qaws". Bil-Malti *farda*. Mill-Għarbi *bardagħa* li minnha fil-Malti baqgħalna l-kelma *msiemer tal-bardgħa* "imsiemer b'rashom kbira tar-ram li bihom iwaħħlu l-ġild".

fadali, fedali: "biċċa ħwejjeġ li jilbsu n-nisa quddiemhom, marbuta ma' qaddhom u tinżel sa rkubbtejhom". Fil-Malti *fardal*. Mill-Għarbi *fudal*. Kif il-likwida *r* daħlet fil-kelma Maltija jekk mhux

b'kumpens tat-tnaqqis mit-tul ta' l-ewwel vokali, ma nistgħux ngħidu sewwa.

mantarru: "lbies raħli". Fil-Malti *mantar* "kapott tan-nies tar-rħula". Mill-Għarbi *mamtar.* Bħal fil-kelma "sensar", il-kelma Maltija iktar toqrob l-Isqalli.

gesuminu, gersuminu: bil-Malti *"ġiżimin"*. Fil-Għarbi *jasamin.* Il-kelma turi li ġejja mill-Isqalli.

lumia: "kwalità ta' lumi bi ftit sugu ħelu u b'riħa qawwija" (iktar toqrob lejn il-kelma Maltija *rumiċell* jew *lumiċell*), mill-Għarbi *lima.* Fil-Malti għandna *lumija.* Dil-kelma minn Sqallija hi interessanti ħafna għax aktarx li ġejja mil -Biżantin *limia.*

milinciana: *"brinġiel"*. Fil-Għarbi *badinġan.* Il-kelma Maltija hi 'l bogħod mill-Għarbi daqskemm hi mill- sqalli. Iżda fl-Ispanjol insibu l-kelma *berenjena,* bl-istess tifsira, f'dokumenti antiki.

usfaru: "ħaxixa li l-fjura tagħha tixbah lil taż-żagħfran, iżda ta' inqas valur u iktar kwantità". Bil-Malti nistgħu nxebbhu din mal-ħaxixa "Ingliża", jew "qares" li wkoll insejħulu *isfar.* Mill-Għarbi *ghusfur* li minnha għandna l-kelma *għosfor* "żerriegħa rqiqa għall-għasafar".

zuccaru: *"zokkor"*. mill-Għarbi *sukr, sukkar* u fid-djalett Magrebin *sukkar.* Il-kelma Maltija ġejja direttament mill-Isqalli.

carmuciu: *"żarmuġ"* mill-Għarbi *ħarmex.* Iż-ż tal-kelma Maltija ma nistgħux ngħidu sewwa minn fejn ġejja.

camula: *"kamla"*. Mill-Għarbi *qamla* li għandna wkoll fil-Malti.

giuran(n)a: *"żrinġ"* mill-Għarbi *ġaran(a).* Bħal fi *żarmuġ,* għalkemm l-għerq *ġ-r-n* qiegħed hemm, l-aħħar *ġ* ma nistgħux ngħidu minn fejn ġejja.

gattu-maimuni: "annimal jixbah lix-xadina iżda bid-denb" (mil-Latin tas-seklu XIV). Fil-Kalabriż "fantasma, ħaġa li jbeżżgħu lit-tfal biha". Fil-Malti *gidmejmun* għandha tifsira metaforika ta' "brikkun" u ħafna drabi nużawha fejn metaforikament nużaw ukoll il-kelma "xadin" b'tifsira ta' "jilħaqlek, ħażin". *Gattu* hija Taljan/Latin għal "qattus". *Maimun,* fil-Għarbi, tfisser "imbierek, kuntent, xadina". Ta' min jinnota l-isem tal-familja għarbija u tal-post *Ta' Majmuna,* u l-konnessjoni tal-għerq Għarbi mal-kelma Mammona.

sceccu: "ħmar", mit-Tork *esek* "ħmar, injorant". Fil-Malti nużaw l-espressjoni "qisek ċikku ċuċ", fejn "ċuċ" tfisser "ħmar", u "ċikku" hija l-istess bħal "sceccu". Ngħidu wkoll "ċikku briku" mill-Ispanjol "chicos y burricos" (ħmar u ħmar).

cuccia: "minestra tal-qamħ mgħolli ma' ħwejjeġ oħra". F'Pantellerija, "ikel magħmul minn ċerejali li jittiekel b'devozzjoni fil-festa ta' S. Luċija". Fil-Malti għandna l-kelma *quċċija* li għat-tifsira oriġinali tagħha jagħtina tagħrif siewi Agius de Soldanis. Mill-Għarbi *kixkija.*

farfaru: "moħħu jilħaqlu, ħażin"; mill-Għarbi *farfar* "ħafif, bla kwiet". Fil-Malti għandna l-kelma *fanfru* isem ta' ħuta, fejn għandna t-tibdil ta' l-ewwel likwida f'*n*. Fl-Isqalli nsibu wkoll il-kelma *farfareddu* "tifel fuq ruħu, bla kwiet", filwaqt li *farfarieddu* fil-kalabriż, (kif ukoll *farfaru*) ifissru "xitan". Minn hawn għandna l-kelma *farfett. Farfara,* fil-Kalabriż, tfisser "tifla"; aħna fil-Malti ngħidu *tifel imfarfar,* "tifel beda jikber ġmielu", u *qed jitfarfar.* Ma nħalltux dan il-verb ma' l-ieħor *farfar* "neħħa t-trab", għalkemm għandna l-istess idea ta' ċaqliq.

mischinu: "nom li juri faqar, qalb sewda u wġigħ kbir". Fil-Malti *miskin* li ġejja mill-Għarbi *miskin* ta' l-istess tifsira. Il-kelma Taljana *meschino* ġejja mill-istess.

zizzu: "eleganti, ħelu, ġustus"; mill-Għarbi *għażiż* "rari, prezzjuż, eċċellenti" li minnha għandna fil-Malti *għażiż* bit-tifsira ta' "*maħbub*". Mill-Isqalli jista' jkun li daħħalna l-kelma tat-tfal "*żiżi*", kelma li jużaw meta jgħaddu idejhom fuq wiċċ xi ħadd li jħobbuh.

arracamari: "*tirrakkma*", mill-Għarbi *raqama* minn fejn aħna ħadna "*torqom*".

ciaccari: "titlef l-għaqda bejn xi ħwejjeġ, taqsam, tfendi". Mill-Għarbi *xaqqa* "taqsam" (bil-Malti *xxoqq*). Mill-Isqalli ġibna l-kelma *zikka, nzikka,* kelma li jużaw it-tfal meta jkunu jilagħbu ż-żibeġ. Jista' jkun li l-kelma Maltija *zzika, tagħti z-ziki* bit-tifsira ta' "tinki, tinqeda bit-tgħajjir biex tweġġa' (tfendi t-tgħajjir)" ġejja minn hawn ukoll.

cifeca: "ma jiswiex, ħażin", mill-Għarbi *xafaq* "ta' kwalità inferjuri li minn din ta' l-aħħar nużaw ukoll b'mod dispreġġattiv "*xaqfa*". jista' jkun li l-kelma Maltija *xaqquf* (mid-dehra ta' nisel magrebin) għandha x'taqsam mal-kelma Għarbija/Siċiljana b'metatesi tat-tieni u t-tielet radikali. Għandna wkoll il-kelma *ċefċuqa* "ħaġa ta' valur żgħir".

lemmu: "reċipjent fond tal-fuħħar fejn jaħslu l-affarijiet tal-kċina". Bil-Malti *lenbija.* L-etimoloġija ta' din il-kelma, skond Pellegrini, hi interessanti ħafna. Fil-Kalabriż hemm il-kelma *limba* u fl-Albaniż *lembi* bl-istess tifsira. Dawn ġejjin mill-Grieg modern *limpa* li ħaduha minn għand it-Torok, u forsi, indirettament mill-Għarbi *malamm* "reċipjent".

KOTBA LI RĊEVEJNA GĦAL-LIBRERIJA

It-Tnalja—Rumanz ta' Ġużè Chetcuti (Union Press. Valletta, 1964).

La Marina Maltese—Dal Medio Evo all'Epoca Moderna—Ta' A. Cremona (Estratt mill-*Journal of Maltese Studies,* N. 2. 1964—Malta University Press).